

จดหมายเหตุ

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ

ฉบับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

บุตรและธิดาพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
มหาเสวกโท พระยาอุไทยธรรม (หรุ่น วัชรโรทัย)
และ
คุณหญิงอุไทยธรรม (หลี่ วัชรโรทัย)

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐

“ห้องกันแก้ว ๓๑๒”

959.3055
ม 619 ๑๑

ก. ๑๙๖๘๓

ประวัติย่อ

มหาเศวตโศก พระยาอุไทยธรรม (หรุ่น วัชรวิทย์) ป.ม., ท.จ.ว. เกิดเมื่อวันพุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๗ ปีเถาะ จุติศักราช ๓๒๓๗ ตรงกับวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้รับเลือกจากสภากษัตริย์ให้ดำรงตำแหน่งคือสภบดี “วัชรวิทย์” และสภบดีมารดา “สิงห์เสนีย์”

ฝ่ายบิดา พระยาราชโกษา (จันทร์) เป็นบุตรพระยาอุไทยธรรม (เพ็ชร) ๆ เป็นบุตรพระรัตนวงศา (แจ่ม) ๆ เป็นบุตรพระยาอุไทยธรรม (ทอง) ต้นสกุลวัชรวิทย์

ฝ่ายมารดา คุณหญิง บุษยราชโกษา เป็นธิดาคนใหญ่ของท่านเจ้าพระยามรราช (แก้ว) ๆ เป็นบุตรท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ต้นสกุล สิงห์เสนีย์

ท่านบิดา ได้นำเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และได้เข้ารับราชการอยู่ในกรมมหาดเล็ก เมื่ออายุสมควรจะอุปสมบท ได้กราบทูลถวายบังคมลาอุปสมบทตามคตินิยม ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไปรับราชการในกรมพระภูษามาตา ในตำแหน่งนายเวร

ท่านได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณโดยใกล้ชิด ด้วยความอุตสาหะบากบั่นต่อหน้าที่และความจงรักภักดี ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณเป็นลำดับ ได้เป็นที่ ขุนราชสมบัติ หดวง

เทพารักษ์ พระราชโกษา และพระยาราชโกษา ในรัชกาลที่ ๕
 ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์
 ให้เป็นที่ พระยาอุไทยธรรม เมื่อวันที่ ๓๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ และ
 พระราชทานยศ มหาเสวกโท เมื่อวันที่ ๓๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘
 ท่านได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระภูษามาตรา รับพระราชทานเงิน
 เดือน ๆ ละ ๓,๓๐๐ บาท

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทำการสมรสกับ คุณหญิง หัด อุไทยธรรม
 ธิดาของท่านท้าวทองกม คหมัด และท่านนิ่ม ซึ่งตั้งเคหสถานอยู่หน้า
 วัดทองนพคุณ จังหวัดธนบุรี ได้อยู่ร่วมกันมาเป็นเวลา ๕๐ ปี
 เศษ คุณหญิง หัด อุไทยธรรม ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม
 พ.ศ. ๒๔๘๗ ก่อนหน้าท่านแปดปี ได้มีบุตรเป็นกษัตริย์ราชการ
 ฆของพระคุณสืบมาจนบัดนี้ ด้วยคุณความดีของท่าน ได้ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานหีบตายกางเขนทอง และเครื่อง
 พระราชทานเพลิง เป็นพระมหากรุณาธิคุณพิเศษ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เสด็จประพาสสระ
 พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระเจ้าพ่ากรมหลวงนครราชสีมาประพาสหนังกิ่งกับ
 ดอนงายมถวายพยาบาล ท่านก็ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณ
 ร่วมด้วยจนหายประชวร

ท่านได้สนองพระเดชพระคุณพิเศษในหน้าที่ผู้อำนวยการวัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม ครอง ๓ และเป็นอนุกรรมการจัดการราช

ก

พิพัตถ์ในชั้นปลายแห่งชีวิต เมื่อกราบถวายบังคมลาออกจาก
 ประจําการโดยเหตุชราภาพ เมื่อวันที่ ๓๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ ก็
 ได้ถวายปฏิญาณไว้ว่า ถ้ามีราชการก็จะได้เข้ามาสนองพระเดช
 พระคุณในหน้าที่ทุกคราวเช่นเดียวกับข้าราชการประจําการ ได้ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้กำกับราชการพระภูษามาดา แต่ง
 เครื่องยศประจําการได้เป็นพิเศษตลอดอายุขัยของท่าน ท่านได้รับ
 พระราชทานเกียรติยศพิเศษให้เป็นผู้เชิญพระมหาพิชัยมงกุฎในพระ
 ราชพิธีบรมราชาภิเษกถึง ๒ รัชกาล คือ รัชกาลที่ ๖ และที่ ๗

ท่านถึงอนิจกรรมด้วยโรคชรา ที่บ้านริมสระพานยาว วัดจักร-
 วรรดิราชวาต เมื่อวันที่ ๓๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๗ คำนวณอายุ
 ได้ ๘๐ ปีเศษ ได้รับพระราชทานโกศโถเป็นเกียรติยศ.

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอุไทยธรรม (หรุ่น วัชรวิทย์)
 และคุณหญิงอุไทยธรรม (หัตถ์ วัชรวิทย์) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม
 วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ บุตรธิดาที่มีความประสงค์จะพิมพ์
 จดหมายเหตุ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ
 แจกเป็นพระตัก นานาฉบับหนึ่งต่อเรื่องนามอบให้กรมศิลปากร
 ช่วยจัดการให้

กรมศิลปากรเห็นว่า ดังคุณวัชรวิทย์ รับราชการสนองพระเดช
 พระคุณสมเด็จพระมหาจักรีในพระราชวงศ์จักรี ในหน้าที่ใกล้ชิด
 เป็นพิเศษสืบเป็นลำดับมาหลายชั่วคนจนถึงปัจจุบัน การทศดพิมพ์
 หนังสือเรื่องนแจกเป็นพระตักจึงเหมาะด้วยประการทั้งปวง เพราะ
 เป็นเรื่องเนื่องด้วยพระราชประวัติตอนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังมีใคร่ใคร่จะได้ทราบมากนัก ด้วยเป็น
 เรื่องที่ยังไม่แพร่หลาย แม้ฉบับที่มอยู่ในหอสมุดแห่งชาติก็เป็นแต่
 ฉบับเขียน กรมศิลปากรจึงรับจัดการพิมพ์ให้ตามประสงค์

จดหมายเหตุ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประสูติ เดิมมีอยู่ ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง
 เพ็ญกุล) แต่เมื่อกครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี สมุหพระสุรศักดิ์
 แต่งไว้ฉบับ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค)
 แต่งไว้ในตอนท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ฉบับ ๑ คัด

(๒)

พิมพ์ในสมัยแรกนั้น เป็นฉบับเจ้าพระยามหินทรศักด์ธำรงแต่ง
 เจ้าพระยามหินทรศักด์ธำรง เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ ใน
 เวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติเป็น
 พระขนิษฐาธิราชเจ้า กรมหมื่นมหาดเล็ก อยู่ในผู้หญิงซึ่งได้
 เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ จึงได้เห็นเหตุการณ์เมื่อทรงประสูติโดย
 ใกล้ชิด ข้อความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวไว้ในจดหมายเหตุ
 ฉบับของท่าน ก็เข้าใจว่าคงถามมาจากเจ้าพระยามหินทรศักด์ธำรง
 จดหมายเหตุ ๒ ฉบับที่กล่าวมานั้น มีข้อความสำคัญคล้าย
 เกิดขึ้นกันอยู่บางแห่ง แต่อย่างถึงพระเจ้านรณรงค์เชอ กรมหลวง
 สัมพรรัตนศิริเชษฐ ซึ่งเวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระเจ้าลูกเชอ
 พระองค์เจ้าไธมาด เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่บนนี้
 พระองค์ ๓ ว่าเป็นผู้เชิญพระกระเสาะบั้งออกมาข้างหน้าในเวลา
 เมื่อทรงประสูติขึ้นเอง ๆ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
 พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแต่งจดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ตอนพรรณนาถึงเหตุการณ์เมื่อทรง
 ประสูติ ทรงตั้งสืบข้อความที่กล่าวในจดหมายเหตุ ๒ ฉบับนั้น จะ
 ครัดถามผู้แต่งหนังสือไม่ได้ ด้วยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพรตาย
 และเจ้าพระยามหินทรศักด์ธำรงถึงอสัญกรรมไปแล้วแล้ว จึงทูล
 ถวายกรมหมื่นอดิศัย ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ อันเป็นบทเริ่มทรงแต่ง
 หนังสือเรื่องนั้น ได้ความตามที่กรมหมื่นอดิศัย ๖ ครัดเล่า ทรง

(๓)

เห็นแม่น้ำชาติเจนนั่นตั้งสยง จึงจดลงไว้ในหนังสือทรงแต่งนั้นตาม
 ที่ได้ทราบจากกรมหลวงสมรรัตน ฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่กรมหลวง
 สมรรัตน ฯ ไม่ทรงทราบ จึงทรงจดตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยา
 มหินทรศึกที่ตรวจคัดพิมพ์ในสมุดนี้ เพราะฉะนั้น จดหมายเหตุเรื่อง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ จึงมีเป็น ๓ ฉบับ
 ด้วยกัน ฉบับหนึ่งเคยพิมพ์แล้ว แต่ฉบับนี้เพิ่งพิมพ์เป็นครั้งแรก
 หนึ่งในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ
 พระยาอุไทยธรรม (หรุ่น วัชรวิทย์) ตั้งมาขอให้เรียงลงไว้ด้วย
 จึงได้เรียงลงไว้ต่อกันนาน แต่มีข้อความที่ควรระมัดระวัง
 เต็มว่า สักกวัชรวิทย์ เป็นสักกแก้ว สืบเชื้อสายมาแต่กรุงศรี
 อโยธยา ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เรื่อง “ พระราชพิธีสืบเชื้อสาย ” ว่าสักกแก้วได้เป็นภาษามาตา
 มาแต่แผ่นดินพระมหาบุรุษเพทราชา สืบเนื่องกันมาแต่บัด พระยา
 อุไทยธรรม (เพ็ชร) ผู้เป็นปู่ของพระยาอุไทยธรรม (หรุ่น) ก็ได้รับ
 ราชการทรงเครื่องใหญ่มาแต่รัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือว่าเป็นผู้มาก ครอบงำ
 มีชื่อได้เคียงกันในเรื่องทรงพระภาษาตามตำนานในเวดาดังมูรธาภิเศก
 ว่าตบชั้วของกรมภาษามาตาไม่เหมือนกบที่ใช้ดีตาม ก้างฉ้วนของ
 ไทรยุดองส์ คือฉ้วนพญาคันคัง ตามที่ไทรว่าเป็นดีเหือง ภาษามาตา
 ว่าเป็นดีน้ำเงิน วันศุกร์จึงว่าเป็นดีเดือนประภัสสร หรือใช้ดีน้ำเงิน

(๔)

กษัตริย์ ภูษามาต้าวาส์เหลือง เรืองดีทเถยงกนน์ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชักใช้ให้เถยงพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) หาดยครังหาดยคราด พระยาอุไทยธรรม (เพชร) ไม่ยอม
 เถยเป็นอนชาด ว่าคงแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมา
 ก็ได้เกิดถึงเถยงกนน์แล้ว ตกตงคามอย่างภูษามาตาเช่นนี้ และว่า
 เคยใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
 ทรงยอม ถัดวังมูรธาภิเศกแล้วก็ทรงพระภูษาดีวันแบบภูษามาตา
 เวนไว้แต่ถ้ารับเปลี่ยนทักษาคองตกตงยอมตามดีไหร่ ดังนี้

กรมศิลป์ากร ขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ
 ซึ่งบุตรและจิตาบำเพ็ญเพียรอุทิศถนอมผลอันของคุณพระยาและคุณ
 หึงอุไทยธรรมด้วยความกตัญญูตเวที ขออำนาจบุญกุศลตงปวงน
 จงตบั่นตาดีให้สำเร็จวิริยบาถมบุญผลแก่ท่านทั้งสองนตามสมควร
 แก่กตัตถิย์ในลัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลป์ากร

๓๗ มกราคม ๒๔๘๐

บานเพนกวิน

วันพฤหัสบดี เดือนสาม แรมสิบสองค่ำ อัฐศักราช พ้นสองร้อย
 สามสิบสาม ปีมะแม ตรีศก ขาพระพุทเจ้า พระยาราชสุภาวดี
 ศรีสุเทพนารายณ์ กรมหมาดยารัตน์ ศรีสุเรนทราเมศวร พระสุริยวงศ์
 กวาง ได้เรียบเรียงเรื่องราวในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
 มงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ทรงพระประชวร จนถึงวัน
 สวรรคต กาดกัถงนานมาจะถึงสิบแล้ว แต่ก่อนก็ได้ตั้งใจว่า จะ
 เรียบไว้เป็นจดหมายเหตุ แล้วจะให้เจ้าคุณธำมภ์ได้ฉันทแต่งเป็นคำ
 เทศน์ ไว้สำหรับเมื่อทำบุญฉลองพระเดชพระคุณในเพ็ญเดือนสิบเอ็ด
 กยหาได้เรียบเรียงจนใจไม่ บदनกาดกัถงมานาน ที่ได้เห็นและ
 จำไว้ได้เกือบจะพันเพือน จะแต่งไปก็จะขาด ๆ เหลือ ๆ พดงพลาด
 บ้าง ครั้นจะไปอาศัยจดหมายเหตุในกรมพระอาลักษณ์ ก็จะได้แต่
 ความข้างหน้า ความข้างในไม่มีผู้ใดจะจำได้ ด้วยไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็น
 ผู้ใดบอก ได้เห็น จำได้ม่น้อยตัว ด้วยความดื้อเฉยเป็นข้อจรรยา
 พระองค์รักษาพระสติกับทุกขเวทนาในพระสุริยร่างกาย มิได้ปล่อย
 ให้กระสับกระส่ายกระวนกระวายไป ตั้งแต่ทรงพระประชวรจน
 สวรรคต พระองค์ทรงปรารภนาไว้ประการใด ก็ได้ดังพระราช
 ประสงค์ทุกประการ ความอนันจะไม่เรียบเรียงลงไปก็จะสูญไป

๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ได้ทรงบำเพ็ญทานการพระราชกุศลใหญ่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น เหตุไรได้
 เพราะเป็นของที่พระองค์ได้ทรงประพฤติปฏิบัติมาช้านานแล้ว เป็น
 ทนทางพิเศษ เมื่อพระองค์ทรงพระชนมชยนั้น พระองค์ได้
 สั่งสอนชนทั้งหลายให้รู้ทางจิตใจไว้เมื่อเช้าของแคว คือเวลาจะใกล้
 คาย หรือทุกขภัยถึงไฉนมา ต้นบุญญาเจ้าแก้วจะได้เอาไว้สำหรับ
 เป็นเครื่องดับทุกข์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความที่พระองค์ได้
 ทรงเผื่อแผ่ใจแก่สมณพราหมณาจารย์ ข้าราชการใหญ่น้อย และ
 อาณาประชาราษฎร์ด้วยทางคดีโลกกับ ทางคตธรรมกับ ด้วย
 สวรรคตสมบัติ โสภณสมบัติ ทั่วทุกชนเผ่าเผดตาคิดคตทวงกันไป
 ไม่ว่าไพร่กระฎุมพี ผู้ต่ำเตี้ยใจ ตั้งแต่ความปรารถนาของคนทั้งหลาย
 ปรารถนาดีพระราชทานให้ ปรารถนาชั่วก็พระราชทานชั่วให้ จน
 ชิบเคยงข้าราชการก็หาได้ทรงคิดว่าเป็นข้ากับเจ้า เป็นเขาเป็นเรา
 เคยงข้าราชการเหมือนอย่างบิดาเคยงบุตร ผู้ใดทำผิดก็ลงโทษตามผิด
 ผู้ใดทำชอบก็โปรดพระราชทานตามชอบ ได้ทรงผ่อนผันผ่อนยาวแก่
 คนทั้งหลายทุกประการ ชนทั้งหลายจึงได้นิยมยกย่องรักใคร่ใน
 พระองค์เป็นอันมาก กับคนพระองค์ก็สวรรคตดวงดับไปแล้ว ชน
 ทั้งหลายมีความนับถือ ปรารถนาจะใคร่ดัดบิรับฟังอิทธิปาฏิหาริย์
 ของพระองค์แต่ทรงพระประชวรจนสวรรคต อยากจะใคร่ได้ยิน
 ได้ฟัง ครั้นจะไม่เรียบเรียงเรื่องราวลงไว้ ความดีความชอบของพระองค์
 ก็จะเสื่อมสูญไป ครั้นจะเรียบเรียงลงไว้ได้ เกล็ดอกจะมีความผิด

ด้วยเกี่ยวในการแผ่นดิน จะทำอันใดดี จะเรียบเรียงไปตามพระ
 กระแสที่วิ่งอย่างไร จะเรียบเรียงตามไปอย่างนั้น ก็เกิดออกจะ
 เหนือเกินที่หาหนาคำเบา แต่คำสูงคำต่ำ ครั้นจะเรียงไปพอสมควร
 ตามกระบวนราชการ คงคัดลอกคัดความ ยาวบนสั้นค่อย ชาติค่อย
 ชาติความอยู่ณนี้ คงขอรับพระราชทานโทษ ได้โปรดพระราชทาน
 หนักให้แก่เจ้าพระพุทธรเจ้า ผู้จะได้เรียบเรียงรอยกรของความจริง
 ตามพระกระแสพระราชดำริอย่างไร ก็จะต้องเรียบเรียงลงไปให้เน
 นอน ไว้สำหรับเป็นเครื่องประดับปัญญาชนทั้งหลายต่อไปภายหน้า
 ว่าพระองค์เป็นผู้ด้นมาปฏิบัติ จะได้เป็นที่กระทำดีการบูชาต่อไป
 ภายหน้า

จดหมายเหตุ

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติ

สมเด็จพระปรมณทรมหามงกุฎ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระประสูติตั้งแต่วันที่ ๖ เดือนสิงหาคม ๒๔๖๑
 จุฬาลงกรณ์ราชบัณฑิตยสถาน บัณฑิตยสถาน ทรงพระประสูติ
 เป็นไข้ พระองค์ประทับที่วังหน้าเป็นคราวๆ พระเสโทขึ้นช้ำ
 ออกมากกว่าที่เคยทรงพระประสูติแต่ก่อนๆ ด้วยพระโรคช้ำ
 ที่ตามเคย พระอาการก็หายไม่ ไม่ได้เด็ดขาดกว่าราชการ ครั้น
 ณ วันที่ ๖ เดือนสิงหาคม ๒๔๖๑ เวลาบ่าย ๓ โมง ทรงจับขึ้นไป
 จนถึงเวลาบ่าย ๓ โมง ครั้นร่างจับแล้วจึงให้หาพระเจ้าน้อง
 ยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ กับพระยาบุรุษรัตนราชพัสดุลำ
 ไปเฝ้าในที่ทรงพระประสูติ จึงรับสั่งให้ประชุมหมอหลวงหมอ
 ประกอบพระโสตถยาธิบดี กรมขุนวรจักรธรานุภาพกับพระบรมราช
 โองการออกมา ตั้งให้หลวงพิทักษ์ประกอบพระโสตถยาธิบดี
 ถวาย

ณ วันที่ ๖ เดือนสิงหาคม ๒๔๖๑ เวลาบ่าย ๓ โมง เจ้าพระยาวิชาลัง
 กงเทพฯ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษโปรดเกล้าฯ ให้ขุนศรีดงมกิจเข้า
 มาแต่เมืองสิงคโปร์ จะทรงเตือนที่ขุนศรีดงมกิจให้เป็นหลวงศรี

ดัษณิกกิจ วัชกรงชดดัษณเมืองสังคโปรี โปรดให้เจ้าไปรับดัษณญา
 บัตรต่อพระหัตถ์ในที่ทรงพระประชวร แด่ดัษณญาบัตรนั้นให้พระเจ้า
 ดูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณประทีปพระราชดัษณจกรแทน ด้วย
 ทรงพระกำถันห้อย ดำรงพระองค์ไม่ค่อยจะได้ แต่ทรงพระอดุด่าหะ
 เซ็นพระนามให้เป็นล้าคณ แต่รวบรวมให้หลวงศรีดัษณิกกิจวัช
 กรงชดกดับไปเมืองสังคโปรีด้วยเรือเจ้าพระยา

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนสิบ แรมสิบสามค่ำ เวลาเช้าสามโมง
 เศษเป็นวันประชุมก่อน พระบรมราชวงศ์แห่งคานวงศ์ และท่านเสนาบดี
 ข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันรับพระราชทานนาพระพิพัฒน์สัตยา
 บนพระที่นั่งอนันตสมาคม แต่ข้าราชการผู้น้อย รับพระราชทานนา
 พระพิพัฒน์สัตยาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเข้ามาถวาย
 บังคมพร้อมกันในพระที่นั่งอนันตสมาคม

ท่านเจ้าพระยาศรีรัษฎวงศ์ ที่สมุหพระฤดาไหม จึงว่ากับ
 พระบรมราชวงศ์ว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรมากตงน
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมขุนพิริยดิศประธานาถ ซึ่งเป็นพระราช
 โอรสผู้ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาทถึงเพิกเฉยเสีย
 ท่านเจ้าพระยาศรีรัษฎวงศ์จึงมีพระประสงค์ให้ตั้งกอง
 บองกนพิทักษ์รักษาพระบรมมหาราชวังและที่ค้ำหนักด่อนกฤดาบ มี
 ให้ผู้ใดที่มิควรกับตำแหน่งของตัวเข้าไปเป็นอันขาด จึงสั่งให้พระยา
 ดัษณฤทธิไกรท่ายนา และเจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจนอกซ้าย

ขวา ทหารอย่างยุโรปประจำของด้อมวง และข้าราชการที่มี
 ตำแหน่งก็ให้ไปรักษาอยู่ทุกแห่งทุกตำบล

ณ วันอังคาร เดือนสิบ แรมสิบค่ำ เวลากลางคืน
 พระอาการมากขึ้น ให้ทรงเช็ดมกระหายน้ำ พระกระยาเสวยก็กลยลง
 พระอาการแปรไปทางอุจจาระธาตุ พระบรมวงศานุวงศ์ ท่าน
 เสด็จมาดื่มน้ำพร้อมกันว่า หดงทิพจักษ์ถวายพระโอสถมาก
 หดายวันแล้ว พระอาการหายคลายไม่ จึงให้ประชุมหมอหดงว่า
 ผู้ใดจะรับผิดชอบพระเดชพระคุณได้ หมอทั้งปวงก็นิ่งอยู่ พระเจ้า
 น้อยยาเธอ กรมหดงวงศ์ข้าราชการ จึงรับเข้าถวายพระโอสถถอด
 พระเดชพระคุณ ตั้งพระโอสถถวายหลายเวลา พระอาการก็ยังไม่
 ทุเลา

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นห้า เวลายาเที่ยงแล้ว
 ไปพระที่นั่งคนโทมเป็นพระโศกิตถิมเหตบบ้าง พระอาการกำเริบมาก
 ขึ้น จึงรับสั่งให้หาพระยาบวรรัตนราชพิพัฒน์ พระประเสริฐศักดิ์
 ดำรง เข้าไปเฝ้าในที่ จึงรับสั่งว่า พระโรคมากอยู่แล้ว ถ้าเห็น
 พระอาการเห็ดมื่อ เห็ดอก้างปัญญาแพ้ย ก็ให้กราบบังคมทูล
 แต่โดยจริง อย่าให้บีบบังไว้ ก็จะได้ทรงทอดพระธุระเสวยว่ารักษา
 ไม่หายแล้ว แล้วรับสั่งแก่พระประเสริฐศักดิ์ดำรงว่า จะรักษาได้
 หรือไม่ ได้ พระประเสริฐศักดิ์ดำรงกราบทูลพระกรุณาว่า จะ
 รับผิดชอบพระเดชพระคุณดีก็ทำเวลา จึงโปรดให้พระประเสริฐ

ศาสตร์ดำรงเข้าถวายพระโสดกต่อไป ครั้นเวลาประมาณทุ่มเศษ
 ไปพระบงคนครั้งไรก็มีพระโศกโศกอยู่ทุก ๆ ครั้ง ก็รับสั่งว่า
 พระโรคครั้งนี้เห็นจะไม่หาย

ครั้น ณ วันอังคาร เดือนสิบเอ็ด ขึ้นหกค่ำ รับสั่งให้หาพระเจ้า
 น้อยยาเธอ กรมหลวงเทพธิดาวิชิต กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 ทานเจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ทัดมหาราชดาโหม เข้าไปเฝ้าในที่ทรง
 พระประชวร จึงมีพระราชดำรัสว่า บัดนี้การพระนคร
 มอบให้ปรึกษากัน อย่าให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน รุ่งขึ้น ณ วันพุธ
 เดือนสิบเอ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ พระราชทานพระราชหัตถเลขา ให้พระยงค
 เจ้าได้มาวัดศรีรัตนารัตนา เจริญเอามาซึ่งพระที่นั่งอนันตสมาคม
 พระราชทานให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวง กรมขุน แดะท่านเสนาบดี
 อ่าน ความในพระราชหัตถเลขาว่า พระราชดำริทรงเห็นว่า ซึ่ง
 จะสืบพระราชสุริยวงศ์ต่อไปภายหน้า พระเจ้าน้อยยาเธอ พระเจ้า
 ดูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ก็ได้ ให้ปรึกษากันจงพร้อม แล้วแต่
 จะเห็นท่านผู้ใดสมควรจะรักษาแผ่นดินได้

ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เวลาบ่ายสาม
 มีพระบรมราชโองการให้หาพระยาบุรุษรัตนราชพัสดกเข้าไปเฝ้า จึง
 รับสั่งว่า ทรงพระประชวรครั้งนี้เห็นจะเหลือมือหมอหลวงแล้ว ถ้า
 เพื่องพดาดง ท่านผู้มีความชำนาญกวดและชาหลวงเดิมก็จะเสียใจ
 ว่ารักษาพยาบาลไม่เต็มมือ จึงพระราชทานพระบรมราชโองการ

ขนุญาตให้ว่า ผู้ใดมีหม่อมยักให้ถวายเกิด ขณะนั้นพระราชโอรส
 ศักรยารบัต เจ้ากรมพระคลังในซ้าย ซึ่งเป็นข้าหลวงเดิม รับสนอง
 พระเดชพระคุณประกอบพระไวยงไฟกับเกลอเจ็ดด้วยเวทมนต์ถวาย
 ครนด้วยแล้วพระอาการก็ดีขึ้นจนมิได้ลดน้อยถอยลงไป ก็ทอด
 พระอาลัยในพระสรีรร่างกาย แล้วทรงพระอุทิศให้แก่งานพระทัย
 ด้วยพระกระยาหารต่าง ๆ จะด้วยได้มากน้อยเท่าใด ก็รับสั่งให้
 ออกมาบอกกับขุนนาง จะได้จิตใจว่าด้วยพระกระยาหารได้ ครน
 เวลาค่ำเศษ จึงรับสั่งให้หาพระยาบวรรัตนราชพิตรภักขินไปเฝ้า
 บนพระที่นั่ง แล้วรับสั่งว่าขอเจ้าจงบอกใช้เนยไข แต่ได้เพียงนมมาแต่
 เดียวก็เหมือนนมลูก ครนเจ้ากับขจรแยกกันอยู่แยกกันไป คือเจ้า
 แด็กอนรักษาตัวไม่ได้ให้เป็นทรงเกยจุฬหฤกษ์ใหญ่ คือไปภายใน
 ไม่นานแล้ว แต่ทำอย่างนี้จะรักษาตัวไปไม่ได้ ให้กลับใจรักษาตัว
 เสียใหม่ จะทำการสิ่งใดให้เอาเสียงผู้ใหญ่เป็นทศจจะคิด เจ้า
 ยายกอดความงมศรีสุธา ข้าจะดาเด็กเจ้าเหมือนกับด้อมเด็กพระศรี
 สุริเยนทร์เจ้าเด็กชากับหาบนั้น ว่าลูกเราได้ทรัพย์เงินทองก็เพราะ
 บิดามารดาไม่ใช่หรือ การคยไปข้างหน้าไม่ตอขาดแล้ว เจ้าอุทิศให้
 รักษาตัวให้จงดี พระยาบวรรัตนราชพิตรภักขินกราบถวายบังคม
 แล้วกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้ารับราชการสนองพระเดช
 พระคุณมาแต่อายุ ๓๓ บกมได้มีความซื่อใหญ่ให้เคืองได้ผาละรอง ๆ
 แต่ครนนมผู้กล่าวข้าพระพุทธเจ้าคบ คด กับจันทมนต์เถอน ขยาย

ณ วณองค์การ เติมน้ำมันเช็ด ขนดิบต้มคั่ว เวดาเข้าดีไม่งเค็ช
มีพระบรมราชโองการว่า ให้พระยาบวรรัตนราชพิทักษ์ไปกราบให้
ว่าหาให้เรียนคุณศรีสุริยวงศ์ ข้าเป็นคนลูกนกกรากดก แด่วด
กยงเด็กเด็กอยู่ ไหน ๆ คุณศรีสุริยวงศ์ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงข้ามา ถ้า
ข้าไม่มีตัวแล้วขอให้คุณศรีสุริยวงศ์อุปถัมภ์บำรุงลูกข้าเหมือนอย่าง

ศอชฯ ขออย่าให้หมอยอนตราขายเป็นทกตขวงด้วยการแผ่นดิน ถ้าจะ
 มีความผิดตั้งหนึ่งตั้งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชี้วัดได้ ให้เป็นแต่โทษ
 เหนวเทศ ถ้าโทษดวเหี้ยแต่ด ก็ตามแต่ถารจะเป็นไป ถ้าไม่ถัง
 ดวเหี้ยแต่ดก็อย่าให้ดองเป็นไปเดย จงออกไปกรวบเรียนเดยอน
 ในเวदानนพระองค์เจ้าอุณากรรณเฝ้าอยู่ทนนดว ก็ตามมากับ
 พระยาบุรุษรัตนราชพัตตถ ๆ กรวบเรียนตามพระกระแด่รับตั้งทุก
 ประการ ท่านเจ้าพระยาศรีรัยวงศ์ ที่ดมฺหพระกดาโหม ได้ฟังพระ
 กระแด่แต่ด จังปรึกษาทกนกับกรมทตดองดงคำริราชตันทว่า ที่คิด
 จัดแจ้งการไว้เดยอนน จะตองกรวบทูลเดยให้ทรงทราบ ถ้าไม่
 กรวบทูลให้ทรงทราบก็จะดุนดวพระทัยไป พระอาการไ้ก็จะกำเวบ
 มากจน จังมบญชาดงแก่พระยาบุรุษรัตนราชพัตตถ ให้นำข้อความ
 ขนกรวบทูลพระกรุณาให้ทราบได้ผาตะดอง ๆ ว่าได้ปรึกษาพร้อมทกน
 เห็นวาครงนพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประสวร พระอาการก็มาก ดมฺเดจ
 พระเจ้าตุกยาเชอ กรมขุนพิณิตประชานาถ ซึ่งเป็นพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ก็ประสวรอยู่ดวย ไม่ควรประมาทนงเพิกเฉยเดย ท่าน
 เจ้าพระยาศรีรัยวงศ์ได้ตั้งให้ดอมดงตงกองบองทกนรักษาพระบรม
 มหาราชวังเดะที่พระ คำนักดงน กุหาบ ได้ตั้งให้พระยาฤทธิ-
 ไกร แะพนักงานกรมพระตำรวจนอกซ้ายขวา ทหารอย่างยุโรป
 ประจำของดอมดง แะข้าราชการทกตตำแหน่งก็ให้ไปรักษาอยู่ทุก
 แห่งทุกหน้าท ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัตตถกรวบทูลดตองชแจ้ง

ถวายให้ทรงทราบได้ฝ่าละออง ฯ พระยานุรุชรัตนราชพัตถกก็เข้าไปกราบทูลตามพระประสงค์ดังทุกประการ พอสั้นขอความได้ทรงทราบ ดูพระกริยาและพระอาการกระปรี่กระเป่าแข็งแรงจน จึงรับสั่งว่า แม่หนูโถมจำ ขอให้พอกินที่ ด้วยน้ำแดงยงหาได้รับสั่งประการใดไม่ ทรงนั่งอยู่ ดูพระอาการเหมือนหนึ่งว่าจะทรงครองพระมาณครุฑหนึ่ง จึงรับสั่งว่าให้ไปกราบเรียนเสียใหม่ ไม่ว่าอย่างนั้นดอกน้า มิใช่จะให้ไปเรียนฝากฝังให้ลูกเต้าได้ราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดิน ให้ไปฝากให้ช่วยบำรุงรักษาตามธรรมเนียมที่บิดาสั่งเคราะห์แก่บุตรดอก ด้วยว่าลูกเต้าเดาถึงเด็กเล็กอยู่ จะเป็นเจ้าแผ่นดินแผ่นดินอย่างไรได้ ธรรมดาเด็กจะแบกจะยกของหนักที่ใหญ่มากินกำลัง จะแบกจะยกไปได้แล้วเดหรือ เกดอกจะมียไปภายหลัง ให้ออกไปกราบเรียนเสียใหม่ในเดี๋ยวนี้ พระยานุรุชรัตนราชพัตถกออกมากราบเรียนตามพระกระแสรับสั่งทุกประการ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ก็ทอนใจใหญ่หนึ่งอยู่ หาได้ว่างานประการใดไม่ พระยานุรุช ฯ ก็กลับเข้าไปเฝ้า แล้วรับสั่งถามว่ากราบเรียนท่านแล้วหรือ ท่านว่าอะไร พระยานุรุช ฯ กราบทูลพระกรุณาว่า ท่านหาได้ว่าประการใดไม่ เป็นแต่ท่านทอนใจใหญ่เดี๋ยวนี้อยู่ จึงรับสั่งถามต่อไปว่า ท่านได้จัดแจงการไว้ดังนั้นแล้วหรือ พระยานุรุช ฯ กราบทูลพระกรุณาว่า ท่านได้จัดแจงการไว้ดังกราบทูลพระกรุณาหลายเวลาแล้ว แล้วจึงมีพระบรมราช

โองการสั่งให้เจ้าพนักงานเอาพระหีบสำหรับทรงพระราชหัตถเลขา
 ทำด้วยงาครอบทองคำ มีเครื่องสำหรับเขียนหนังสือ ทำด้วยทองคำ
 พร้อมทุกสิ่ง ประดับด้วยแก้วไปด้วยเพชรทับทิมมรกตราค่าสองร้อย
 ชั่งเศษ โปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ เจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ที่คุมห
 พระกลาโหม กับเงินด้วยพันชั่ง

ครั้น ณ วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบค่ำ เวลากลางคืน มี
 พระบรมราชโองการให้พระยาบุรุษ ฯ ออกไปเชิญท่านพระยาสุรสีห์
 ด้วงด้วยคนเขาไปเฝ้าพร้อมด้วยพระยาบุรุษ ฯ จึงรีบสั่งเรียกท่านพระยา
 สุรสีห์ด้วงด้วยคนเขาไปเฝ้าบนพระแท่นเคียงพระองค์ทรงพระประ
 ษวร แล้วจึงรับสั่งถามว่า อาการพ่อใหญ่เคยจนเป็นอย่างไร พระยา
 สุรสีห์ด้วงด้วยคนเขาจึงกราบทูลพระกรุณาว่า ดมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 พระอาการคดหายช่นมากแล้ว จึงรับสั่งว่าพระยาสุรสีห์ด้วงด้วยคน
 เขาเป็นคนมีความชอบในราชการแผ่นดินมา ก็ยังหาได้เลื่อนยศถา
 นาศักดิ์ให้ไม่ ข้าได้สั่งให้เขาเอาตาบไปให้ เจ้าได้ตามแล้วหรือยัง
 พระยาสุรสีห์ด้วงด้วยคนเขากราบบังคมทูลพระกรุณาดำยงมิได้รับพระราช
 ทาน จึงรับสั่งว่าแม่หนูได้มไปสั่งให้พนักงานให้เขาตาบไปให้พระยา
 สุรสีห์ด้วงด้วยคนเขาแล้ว แล้วจึงรับสั่งถามว่าการแผ่นดินเคยจนจิตเจง
 กันอย่างไร พระยาสุรสีห์ด้วงด้วยคนเขากราบทูลพระกรุณาว่า บิดา
 กระหม่อมฉันเห็นว่าพระอาการทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษาพระ
 บรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกัน เห็นว่าดมเด็จพระ

เจ้าดยุทธยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่
 ควรจะรับศิริราชสมบัติต่อไป จะได้ทำนุบำรุงพระบรมวงศ์
 และชาติตลอดไป ผู้ใหญ่ผู้น้อยต่อไปภายหน้า เห็นด้วยเกล้าฯ ดั่ง
 บิดากระหม่อมฉันจึงได้จัดการตั้งให้เจ้าพนักงานล้อมวงที่ตำหนักสวน
 กุหลาบมาหลายเวลาแล้ว จึงรับสั่งว่าจะไม่ได้ ดูชายังเป็นเด็ก
 เด็กอยู่ จะว่าการแผ่นดินแผ่นดินอย่างไรได้ จะทำการไปไม่ตลอด
 นั้น

มีคำสอดเข้ามาว่า ทำไมจึงไม่ตั้งพระทัย รับสั่งว่าไม่ได้
 เพราะทรงเห็นว่ายังไม่สมควรที่จะรับ การจะรับ

จึงรับสั่งต่อไปว่า เจ้านายที่เป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยสมควรที่จะ
 อยู่เป็นอันมาก ให้เด็กเขาเกิด ดูชายังเด็กอยู่ อย่าให้หมกมุ่น
 ขาดเลย พระยาสั่งวงศ์ด้วยฉันทราบบังคับมณฑลพระกรุณาว่า ถ้าไม่ยก
 สมเด็จพระเจ้าดยุทธยาเธอพระองค์ขึ้นรับศิริราชสมบัติ ก็จะมีเหตุ
 ไปข้างหน้า ด้วยนานาประเทศได้ข่มขืนบีบบังคับมาช้านาน ประการหนึ่ง
 เอมปเรอฝรั่งเศสก็ผูกไมตรี ถวายพระราชคำสอนและพระแสงองค์
 ใหญ่องค์เล็กเข้ามาผูกพันเป็นอันใดแล้ว จะไม่ยกสมเด็จพระเจ้า
 ดุทธยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภาย
 หน้านั้นจะไม่เป็นปกติเรียบร้อยได้ อนึ่ง ทุกวันพระนามก็โด่งดัง
 ปรากฏอยู่ในประเทศยุโรป เป็นที่นับถือ คิดเห็นด้วยเกล้าฯ ดั่ง
 รับสั่งว่าอย่างนั้นก็ตามใจเจ้าเกิดขึ้น ข้าจะขอเร่งการแก้ไข

ครวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระประชวรจนจะสิ้นแผ่นดิน
 ครวงหน้ของเจ้าก็งอยู่ พระนั่งเกล้าฯ ก็มิได้รบตั้งให้หาบ้ของเจ้า
 เข้าไปเฝ้าปากฝั่งตั้งเสียด้วยการแผ่นดิน ท่านก็หาแต่พอเจ้าเข้าไป
 เฝ้าปากฝั่งตั้งเสียด้วยการแผ่นดิน ครวงหน้าก็เอาแบบเหมือนอย่าง
 กาดครวงโน้น ขากหาได้ตั้งเสียกับพอเจ้าไม่ ข้าจะขอฝากการแผ่นดิน
 แก่เจ้า เมื่อเจ้าจะจัดขางอย่างไร เจ้าจงไปปรึกษากับพ่อเจ้าเอง
 เกิด ใหน ๆ ถูกขากไต่เบ้นตุกเขยเจ้าแล้ว ข้าขอฝากตุกขากับเจ้า
 ด้วย การทเจ้าคิดขากมีความยินดีแล้ว แต่ช่วยกันรักษาไว้ให้
 อย่ำใหม่เหตุการณ์ใด การเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ก็เกิดรบราฆ่าฟันกัน
 อย่ำใหม่เช่นอย่างพระเจ้หนามนคร ถ้าเกิดชนตงนก็จะอวยเขา
 พระยาลูวงศ์ด้วยฉนวนจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า กระหม่อมฉัน
 จะไปคิดกัน กับบิดาบริษดของพระเดชพระคุณ จะมิให้มีเหตุการณ์
 เคื่องไต่ฝ่ายของ ๆ ชนใด จงรบตั้งดาขาค้ให้เงินกับพ่อเจ้าไฉน
 ช้ ให้ไปปรึกษาหารือกัน ควรจะใช้ในการล้อมวงกงกำบ้างอย่างไร
 ก็ตามเกิด ให้เจ้ารักตุกขาค้เป็นตุกเขยเจ้าให้มาก ๆ เรือไฟของเจ้า
 ถวหน้เจ้าว่าจะขาย ข้าจะซื้อเอา แต่ไม่ให้เขาเป็นเรือแผ่นดิน ให้
 เป็นเรือฉนวนกลางในตุกข้า เมื่อม้ข้ระไปทางไหนจะได้ใช้ทัว ๆ กัน
 ให้ไปเอาเงินที่ขายค้ แล้วรบตั้งดาแม่หนูใหญ่จ้ เอาเงินมาให้
 พระยาลูวงศ์ค่าเรือไฟ แล้วให้พระยาลูวงศ์ไปคิดกันกับแม่หนู
 ใหญ่เกิด

พระยาสุริยวงศ์ด้วยฉันทนกราบทูลถวายบังคมออกมาแล้ว จึงโปรด
 เกล้าฯ แก่เจ้าพนักงานภูษามาตา ให้ไปเชิญหีบพระเครื่องออกมาแล้ว
 ครั้นรุ่งขึ้น ณ สดับเส้า เวลากลางวัน จึงเสด็จขึ้นเสวยพระเครื่องเจ้าได้มา
 วัด กับเจ้าพนักงานภูษามาตา เชิญหีบพระเครื่องมาจัดพระขำมรงค์
 กับพระประคำเครื่องแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 พระประคำด้ายนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะพระราชทานกรม
 หมุนอุดมรัตนราช บังเชิญให้เจ้าพนักงานหยิบผิดไปหาไซ่ง่องคนไม่
 แล้วโปรดให้พระองค์เจ้าได้มาวัด กับ เจ้าพนักงานเอาพระขำมรงค์
 พระประคำไปมอบให้ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๆ ได้นำพระขำมรงค์
 พระประคำไปถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน เจ้าฟ้าจุฬาภรณ กกรม
 ชุนพิณิตประชานาถ ณ พระตำหนักด่อนกุหลาบ ครั้นเวลาค่ำต้องท่ม
 เศษ รับสั่งให้พระองค์เจ้าได้มาวัดเชิญพระขำมรงค์เพชรใหญ่ราคา
 ร้อยชั่งมาถวาย ทรงรับพระขำมรงค์ด้วยพระหัตถ์ประดานชนเหนือ
 พระนาคา ทรงอริษฐานบริจาคนามพระพุทธรูปศิรินทร์จักรพรรดิ-
 พมดมณีนัย แล้วก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระศรีสุนทรโวหาร จดหมาย
 รายสิ่งของพระราชทานเจ้านาย จะได้เอาเก็บรักษาไว้เป็นเครื่องระลึก
 ตามคุณวิชาของท่านนั้น ๆ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมมาตา
 กรมขุนบวรบวรปักษ์ ได้พระราชทานคตบทองคำตงยา ใต้ทองคำ
 บางตะพาน หักห้าคำตง สำหรับตั้งย่นด้วยพระดินดอเพชร กับ
 นาฬิกาใหญ่เพียงอย่างตื้นหนึ่ง มีเขมุดวงเดือนนันทุมโม่ง กับพระ

ประทุมทำด้วยศิลาขงศ์หนึ่ง กรมขุนวรจักรธรานุภาพได้พระราชทาน
 นาฬิกาใหญ่ มีแก้วเดิมครอบ มีเขมุดวนเดือนมีทิมโม่งพร้อม มี
 ปรัชตฐ์ขันนุหนวด แต่นาฬิกาตั้งอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม มี
 ขดุษประโคน โปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระแก้วมรกตไว้ในพระอุโบสถ
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระเจ้าตากเชอที่ยังไม่มีวง โปรดเกล้าฯ
 พระราชทานเงินองค์ละ ๓๐ ชั่งทุกพระองค์ สำหรับจะได้ทำวง

วันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้า เวลารุ่งอรุณ
 รับสั่งแก่พระยาบุรุษฯ ว่า คุณเป็นวันสำคัญอย่าไปข้างไหนเลย
 ให้คอยดูใจพ่อ ข้ารู้เวลาดายของข้าแล้ว ถ้าข้าจะเป็นอย่างไร
 ก็อย่าได้ดูนอยบอกรทางว่าอรหังพุทโธเลย ให้นึกแต่ในใจเกิด
 เป็นธุระของข้าเอง ความดีจริงที่พระกระแสนั่งดังนี้ เวลา
 นั้นพระยาบุรุษรัตนราชพัสดุดหาได้สนใจความเล็ดๆไม่ ด้วยเห็นพระ
 ขาการยังปกติเรียบร้อยอยู่ หาได้เห็นสัญญาณวิปดาสิ่งใดสิ่งหนึ่งใน
 พระองค์ไม่ ครั้นเวลารุ่งอรุณเช้า จึงรับสั่งให้หาพระราชโองษา
 กรมพระภูษามาตาเข้าไปเฝ้า แล้วรับสั่งว่า เมื่อข้าไม่มีศวกแล้ว
 เจ้าจะทำในสัรวร่างกายของข้า สิ่งไรไม่เป็นที่ขบใจอยู่แต่ก่อนขอ
 อย่าได้ทำ เป็นต้นว่า แหวนที่จะใส่ปากผี เขาเชือกผูกแหวนแขวน
 ห้อยไว้ริมปาก ถัดมาจะกั้นแหวนเข้าไป อย่างนั้นจงอย่าได้ทำแก่
 ข้าเลย แต่อย่าให้เสียธรรมเนียม แหวนที่จะใส่ปากนั้นให้เอาเชือก
 ผูกแหวนแขวนที่เขมุดอกคอเสื้อเพชรที่ข้าได้ถวายไว้นานแล้ว เมื่อ

จะตายจะเอากระดูกไปด้วย ราคาก็ไม่มากนัก เพียงห้าสิบชั่งเศษ
 แล้วจะได้ทำพระฉลองพระองค์ด้วย เข็มขัดที่จะคาดนั้น อย่าให้เอา
 ของแผ่นดิน ให้เอาของเดิมของข้าที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรขอ
 กรมหลวงพิทักษ์มนตรีนั้น แหวนที่จะใส่นั้นได้จัดมอบไว้แล้ว ให้
 ไปถามพ่อกลางดูเถิด ตั้งวาตเครื่องต้นเอาสายที่ข้าทำใหม่ อย่าให้
 เอาสายสำหรับแผ่นดิน ให้เอาของที่ข้าทำใหม่ การอื่น ๆ นอกนั้น
 ก็ให้ไปปรึกษาพ่อกลางดูเถิด แต่อย่าให้เกี่ยวข้องเป็นของแผ่นดิน
 ของแผ่นดินนั้นเจ้าแผ่นดินใหม่ท่านจะได้ได้เฉียบพระนคร เมื่อเอา
 โทศลงเบ็ดทองเครื่องให้คนดูในปาก พันธุ์ก็ให้เอาไว้ให้หมด จะได้
 แจกดูก็ยังไม่ได้ให้พอกัน ถ้าพันธุ์ไม่พอกันให้ถอดเอาเด็บบื้อ ถ้า
 เด็บบื้อไม่พอให้ถอดเอาเด็บบื้อแบ่งปันกันไปกว่าจะพอ เงินก้อนเงิน
 ของข้าหาละลัมไว้ว่าจะทำทองในโกศชั้นไว้ออกสักองค์หนึ่งก็หาหาทัน
 ไม่ เงินก้อนนั้นวางอยู่ที่หน้าต่างข้างโน้นหรืออย่างไรไม่รู้ได้โดย
 ให้กับกรมหลวงเทเวศร์ด้านเดื่อปพระรัตนสถานเสียเถิด ทองก็
 ได้หาละลัมไว้ว่าจะทำโกศลงยาชั้นไว้ออกสักองค์หนึ่ง ทำก็ไม่ทัน
 ทองนั้นพระคนปนกันอยู่กับทองอื่น ๆ ก็ให้เอาไปใช้ในการเบญจา หรือ
 จะเอาไปใช้ในการฉลองพระองค์ก็ตาม แต่พระเบญจานั้นอย่าทำให้
 ใหญ่โตไปเลย ให้ช่วยการผู้คนข้างเขี้ยว ให้เอาอย่างเบญจาที่ข้า
 ทำไว้วงหน้าของข้า มีตัวอย่างอยู่แล้ว ถึงจะใช้ใครวงอื่นนั้นก็
 ครั้นเข้าห้าโมงเศษมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าตั้งพระยา

บุรุษ ๆ ให้ไปเชิญเสด็จพระเจ้าอนงชาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ ที่สมุหพระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธรา
 ภัย ที่สมุหนายกให้เข้ามาเฝ้า เมื่อจะเข้ามาให้คอยเวลาดูทุกขเวทนา
 น้อยจึงให้เข้ามา พระยาบุรุษ ๆ ก็ไปกราบทูล กราบเรียนตามพระ
 กระแสพระราชโองการ ครั้นเวลาเกือบจะใกล้เที่ยง พระวายุอภัย
 พระอาการค่อยคลายสบายขึ้น พระเจ้าอนงชาเธอ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ ท่านเจ้าพระยาภูธรา
 ภัย เข้าไปเฝ้า รับสั่งเรียกพระนามและชื่อเรียงกันไป แล้วรับสั่งให้
 เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่น ให้นมมือเขาไปถวาย เขาพระหัตถ์มาทรง
 จับมือท่านทั้งสามแล้วรับสั่งว่า วันพรุ่งนี้ตรัสดวง เบื้อง
 เหนือ อายุของฉันทจะหมดระดับในวันนั้นแล้ว ท่านทั้งหลายกับฉันท
 ได้ช่วยทำนุบำรุงประเทศปกครองกันมา บัดนี้มาถึงฉันทแล้ว
 ฉันทจะขอลาท่านทั้งหลาย ด้วยฉันทออกของท่านจากใจเมื่อบวชอยู่นั้น
 ว่า วันใดเป็นวันเกิดอยากจะตายในวันนั้น วันฉันทเกิดเป็นวันเพ็ญ
 เดือนสิบเอ็ด วันมหาปวารณา เมื่อบวชใช้จะตายจะให้สังฆวิการิก
 อันเตวาศิกยกออกไป จะขอตายในที่กลางแจ้ง เมื่อเวลาที่พระสงฆ์
 กระทำวินัยกรรมมหาปวารณา กับฉันทเห็นจะได้พร้อมตามความ
 ที่ปรารถนาไว้ เพราะเป็นศฤงฆ์เสียแล้ว ฉันทจะขอลาท่านทั้งหลาย
 ไปจากภพในวันนั้นแล้ว ฉันทขอฝากลูกของฉันทด้วย ขอให้ให้มีภ
 ษณ์ตราเป็นทักษิณดวงในการแผ่นดิน ถ้ามีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใด

เป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่
 พึ่งแก่ดูของฉันท่อกไปด้วยเถิด ท่านก็พากันไต่ก่ครัวพากันร้องไห้
 ทั้งสาม จึงรับสั่งห้ามว่าอย่าร้องไห้เลยจะ ความตายไม่เป็นของ
 อัจฉริยะอะไรดอก ทรงว่า ดีเพะ ดังชวรา อนิจจา ดีเพะ ชัมมา
 อนัตตา ย่อมเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แต่ผิดกันที่ตายก่อนตายหลัง
 แด่ก่อกองตายเหมือนกันทั้งสิ้น กับคนกล่าวถึงตัวฉันท่อกแล้ว ฉันท่อก
 จึงได้อำนาจท่าน ท่านเห็นว่าฉันท่อกจะพลัดพรากจากไป มีความอาลัย
 รักใคร่ จึงได้ร้องไห้ด้วยความเสียใจ กับคนตัวฉันท่อกเป็นคนถึงเขา
 ก่อนแล้ว ท่านทั้งหลายก็จะต้องถึงเหมือนกัน ผิดกันแต่ถึงก่อน
 ถึงหลัง คงจะต้องไปทางเดียวกันเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แล้ว
 รับสั่งว่า คุณศรีสุริยวงศ์เจ้า ไซ้หนักพักใหญ่ คนอื่น ๆ เขาตาตอชตา
 ค้าง แต่ตัวของฉันท่อกการไข้ก็มาก ทำไมตาจึงคิด เป็นเหตุด้วยอะไร
 ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ก็หาได้กราบบังคมทูล
 ประการใดไม่ จึงรับสั่งเรียกแม่หนูไฉ่มเจ้า ขอผ้าขาวชุบน้ำมาชุบตา
 ให้พอ ครั้นชุบพระเนตรแล้วจึงได้ทอดพระเนตรเห็นพระพักตร์
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และท่านเจ้าพระยาศรี
 สุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย แล้วรับสั่งว่า ฉันท่อกจะพูดด้วย
 การแผ่นดิน ยังหาได้สมาทานศีล ๕ ประการไม่ ฉันท่อกเป็นคนบวชใช้
 จะขอสมาทานศีล ๕ ประการได้ก่อนแล้วจึงจะพูดด้วยการแผ่นดิน
 จึงทรงงอนโมฆะฉันท่อก ทรงสมาทานศีล ๕ ประการจบแล้ว เดย

ครีตภาษายังคงอยู่ต่อไปอีกหลายองค์ แต่ขอรับสั่งว่า สมทาน
ก็ดัดแล้วทำไมจึงพูดภาษายังคงอยู่ไปอีกเล่า เพื่อจะสำแดงให้ท่าน
ทั้งหลายเห็นว่าสติยังดีอยู่ ไม่ใช่ภาษาของคฤหัสถ์ทรงจำได้แม่นยำ
อยู่ สติดีคงยังดีอยู่ จะพูดด้วยการแผ่นดิน ท่านทั้งหลายจะได้สำคัญ
ว่าไม่พินเพื่อนเดอะเดอะ สติยังดีอยู่ ตัวท่านกับฉันได้ช่วยกันทำนุ
บำรุงแผ่นดินมา ได้ยั่งยืนเป็นสุขตลอดมาจนต้นตัวฉัน ถ้าต้นตัว
ฉันแตก ขอท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำนุบำรุงการแผ่นดินต่อไปให้
เรียบร้อย สมณพรหมณาณาประชาราษฎร์จะได้ทงอยู่เย็นเป็น
สุข แต่ต้องรบบัญการของทุกขของราษฎร์ให้เหมือนนกที่เคยรับมาแต่
ก่อน อนึ่ง ผู้ที่จะเป็นเจ้าของแผ่นดินต่อไปภายหน้า ให้พร้อมกันเด็ก
หาเอาเถิด จะเป็นพ่อก็ตาม จะเป็นน้องก็ตาม จะเป็นลูกก็ตาม จะ
เป็นหลานก็ตาม ดูกี่แต่จะเห็นพร้อมกัน ท่านพระองค์ใดมีปรีชาญาณ
ควรจจะรักษาแผ่นดินได้ ก็ยกขึ้นเป็นเจ้าของจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดินเดอะ
พระราชวงศ์และราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป คยาห็นเหียน
ตามพระกระแสพระเจ้าแผ่นดินก่อนเลย เอาแต่ความดีความเจริญ
แบบทอง ต้นพระกระแสรับดังตงนแดก พระเจ้านองยาเชอ กรม
หลวงวงศาธิราชสนิท แะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ลุ่มหพระกตาโหม
เจ้าพระยาภูธราภัย ที่ลุ่มหนายก ก็ถวายบังคมหนึ่งอยู่ประมาณครึ่งหนึ่ง
ก็หาได้รับดังประกกรไต่ค้ำไปไม ก็กราบถวายบังคมสาพากันออกมา
ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ลุ่มหพระกตาโหม จึงว่ากับพระยาบุษ

๒๒

รัตนราชพัลลภว่า พระอาการแข็งแรงยังจะยืดยาวไปอีกหลายเวลา
 แล้วท่านก็พากันออกไปอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พร้อมด้วยพระบรม
 วงศ์านวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย

เวลาบ่ายห้าโมงเศษ มีพระบรมราชโองการรับสั่งแก่พระยา
 บรมรัตนราชพัลลภว่า ให้ไปหาตัวตาฟักเข้ามา ให้เอาสมุดดินสอด
 เข้ามาดูด้วย ให้เข้ามาบอกคอยอยู่ เมื่อเวลาไรค่อยส่งบายจึงค่อยเข้ามา
 แล้วรับสั่งกับหลวงวราโชว่า หมอชา ข้ามธุระจะทำการ หมอช่วย
 แก้ไขกับทุกขเวทนามก็เคียดแทงให้ถอยลงสักหน่อย จะได้หรือ
 ไม่ได้ หลวงวราโชรับสั่งว่าจะต้องพระเดชพระคุณได้ด้วยเกล้า ฯ
 หลวงวราโชก็แก้ไขถวายอยู่จน พอพระอาการพระวายุที่เคียดแทง
 ชนคลายลง พระยาบรมรัตนราชพัลลภจึงทอดถอนใจว่า พระศรีสุนทร
 ไหวหายเข้ามาแล้วทุกทีละอย่าง ๑ แล้ว จึงรับสั่งแก่พระศรีสุนทรไหวหา
 เป็นภาษามคธยืดยาว เรื่องความอนาถปิตินิโกวาทะ จบแล้ว จึง
 รับสั่งถามพระศรีสุนทรไหวหาว่า ทศวิธเป็นภาษามคธคงนึกผวน
 อย่างไรบ้าง พระศรีสุนทรไหวหากราบทูลพระกรุณาว่า ซึ่งทรง
 ภาษามคธนั้นไม่ผวนแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด เหมือนหนึ่งเมื่อไม่ทรงพระ
 ประชวร จึงรับสั่งว่า อาการก็มากถึงเพียงนี้แล้ว ยังมีสติดี ไม่
 ฟั่นเฟือน ให้เอาสมุดมา ข้าจะให้เขียนคาถาตาพระ ทรงแต่งเป็น
 ภาษามคธจนจบ แล้งอยู่ในพระคาถาทรงแต่งทุกประการแล้ว แต่
 คำแปลในพระคาถาทรงตาพระและขอส่งมาส่งให้เผด็จไปที่วัดราช
 ประดิษฐานว่า

ขอเฝ้าฯ พระที่นั่งจักรวาล เมื่อครั้งควมณเป็นภิกษุอยู่ ณ
 ได้เฝ้าฯ ท่านหนึ่ง ๆ ว่าเราเกิดแต่จากครรภ์มารดาแต่ใน
 ปาวณา คือวันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้า ถ้าเมื่อเราจะ
 ตาย หากว่าบวชหนักง พวกศิษย์นำไปถึงที่ประชุมสงฆ์ทำปาวณา
 ในโรงอุโบสถ ยังประกอบด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วยกำลังเช่นไรเล่า
 เราจะพึงทำปาวณาตามจบกระสังข์แล้ว จึงตายกับที่เพราะหน้า
 พระสงฆ์ การที่ได้นานเป็นภิกษุ เป็นการสมควรแก่เรา ว่าจ
 อย่างนั้นได้พูดเฝ้าฯ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ควมณเป็นภิกษุ
 จะทำอะไรได้ดังที่ว่าไว้ เพราะฉะนั้นจึงตั้งเครื่องสักการบูชา
 เสด็จไปยังวิหาร บูชาธรรมนและบูชาพระสงฆ์ซึ่งทำปาวณา
 กรรม ด้วยเครื่องสักการบูชาเหล่านั้น ทำให้เป็นของแทนตัว
 วันมหาปาวณา คือวันเพ็ญขึ้นสิบห้าค่ำนั้น ก็เป็นวันพฤหัสบดี
 เหมือนวันนั้นเกิด ความเจ็บไข้ของตัวฉันเจริญทวีมากขึ้น ตัว
 กัดว่าจะต้องตายลงในวันนี้ ฉันขอเฝ้าฯ พระสงฆ์ ฉันขออภิวาทไหว้
 ค่อยพระผู้มีพระภาคผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม่ปรีณพพานแล้ว
 นาน ฉันขอนมัสการพระธรรมของพระผู้มีพระภาคนั้น ขอนอบน้อม
 พระบริษัณด้วย ตัวฉันผู้ได้พึ่งพระรัตนตรัยเป็นพึ่งพึ่งตรึงแล้ว
 โทษคือความดองเกิน ได้เป็นไปดองเกินข้าพเจ้าผู้เป็นคนพาด
 คนหลง คนไม่ฉลาดด้วยประการใด ข้าพเจ้าคนไรเล่า ณ อดีตกาล
 เป็นมนุษย์ประมาทแต่อย่างนั้น ได้ทำกรรมเป็นอกุศลทั้งหลาย ขอ

พระสังฆจักรโทษดงเก็นของข้าพเจ้านั้น เป็นโทษดงเก็นจริงเพอ
 ตั้งวระวังตนต่อไปภายหน้า

บดินคณได้ทำการอธิษฐานตั้งวระวังในคึด ๕ แล้วปลุก
 ความทำใจในคึดนี้ ศึกษาอยู่ในชั้นทั้งหลายห้า ในอายณะทั้งหลาย
 ภายในหก ภายนอกหก ในวิญญานทั้งหลายหก ในสัมมัตถ์ทั้งหลาย
 หก ในเวทนาทั้งหลายหก ซึ่งเป็นไปในทวารทั้งหลายหก ของนั้นไม่
 มีในโลก ของไรเจ้าเมื่อลัดยเขาถือเอาผมจะพึงไม่มีโทษ อนึ่งหรือ
 บรูษเขาถือเอาผมของตั้งไรเจ้าจะพึงเป็นผู้ไม่มีโทษ ตัวคณศึกษา
 ความไม่ยึดหน่วงถือเอาผมนี้ ถรรพตั้งขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง
 ขรรพทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตาใช้ตัวคณ ย่อมเป็นไปตามบัจจย
 ของนั้นใช้ของเรา ส่วนนั้นใช้เราไม่เป็นเรา ส่วนนั้นใช้ตัวใช้คณ
 ความตายใด ๆ ของตั้งคณทั้งหลาย ความตายนั้นไม่เป็นอัครวิ
 เพราะความตายนั้นเป็นหนทางไปของตั้งคณทั้งหลายทั้งปวงหมดด้วยกัน
 ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเกิด ฉันทขอตา ขอให้อ
 นมัสการ ข้อใดเป็นความผิดพดงของตัวคณ ขอพระสังฆจักรโทษ
 เป็นความผิดของข้าพเจ้าเกิด

ครนเมอกายของข้าพเจ้า แม้นถึงกระบี่กระบี่ด้ายอยู่ จิตต์จะ
 ไม่เป็นของกระบี่กระบี่ด้าย ข้าพเจ้าศึกษาอยู่อย่างนี้ ทำความไป
 ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้

ทรงแต่งพระคาถาตาพระเสด็จแล้ว จังรบตั้งแก่พระศรีรัตน

โฉหารว่า ให้เขาไปคัดลอกให้อ่านออกง่าย ๆ แล้วให้ไปตั้ง
 มหาดเล็กให้จัดเครื่องนมัสการไปตั้งที่ในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์
 เมื่อถึงจะกระทำวัณยกรรมปวารณาพระวัดคำ ให้จุดธูปเทียนขึ้น
 แล้วจึงอ่านคาถาตามพระใบต้อนกลางตั้งขึ้นแทนตัวข้า พระศรีสุนทร
 โฉหารก็กราบถวายบังคมตามทำตามพระกระแสรับสั่งทุกประการ

เมื่อพระศรีสุนทรโฉหารเข้าไปเฝ้าบนที่นั่งคือแสดพระภาณุเทพ
 แสดกพอดพบยาคา ครั้นเวลาต้องทูลทบทวน จึงรับสั่งเรียกพระยา
 บวรรัตนราชพิพัฒน์ ว่าพ่อเพ็งเอาโถมารองเนาให้พ่อก็ พระยา
 บวรรัตนราชพิพัฒน์ จึงเชิญเอาโถพระมังคณขึ้นไปบนพระแท่นถวาย
 ดงพระมังคณแล้วก็พดกพระองค์ไปข้างทิศตะวันออก รับสั่งบอกว่า
 จะตายเดี๋ยวนี้แล้ว แล้วพดกพระองค์หันพระพักตร์ดูเบื้องตะวันตก
 ก็รับสั่งบอกอีกว่าจะตายเดี๋ยวนี้แล้ว แล้วก็ทรงภาวนาว่า อรหัน
 ตัมมาตัมพุทโธ ทรงอธิษฐานไปแล้วเมื่อพดกสั่งว่าดีแล้วเป็นคราว ๆ
 ยาวแต่เมื่อต้นเช้าที่ระนอย ๆ ทางพระสุริยงมีด้าเนียงดังไร ๆ
 ทุกครั้ง ดั้นเข้าไรก็เบาดังทุกที ตลอดไปจนยามหนึ่งก็ดังครอกเบา ๆ
 พอร่มงยามหอยดุดดกในย้าก้าง ๆ นกคุดกรองชนตุตหนึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสู่สวรรคต เวลาเดิม
 ปฐมยาม ทำบรรทมเมื่อสวรรคตเหมือนกับทำพระไถ่ยาดั้นใน
 วัดบวรนิเวศ ฯ พระสุริยงร่างกายและพระหัตถ์พระบาทจะได้กระดิก
 กระเตยเหมือนด้ามญวนหงทลายนนหามได้ แล้วก็มีหมอกคลุม

มัวเขาไปในพระที่นั่งเวถานั้น พระเจ้าตุ๊กเธอและท่านข้างในท่อม
 ด้อมกราบถวายบังคมอยู่นั้น ดังบดัดเจียบไปจนยามเศษ พระยา
 บุรุษรัตนราชพิพัฒน์จึงทูลกับพระเจ้าตุ๊กเธอและบอกกับท่านข้างในว่า
 พระเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ราชการรักษาพระอาการทรงพระประ-
 ชวรสิ้นแล้ว ราชการต่อไปเป็นของท่านเด่นาบตผู้ใหญ่ ต้องเอา
 ข้อความไปแจ้งกราบเรียนแก่ท่านอธิบดีเสียก่อน แล้วขอให้จัดไว้
 อย่าเพื่องให้เกรี้ยวกราดไป ด้วยพระศันสน์เป็นที่สุด จะหาผู้ใด
 เด่มอเหมื่อนมิได้แล้ว พระเจ้าตุ๊กเธอและท่านข้างในก็รับตามคำ
 พระยาบุรุษรัตนราชพิพัฒน์ก็ลงมาจากพระที่นั่ง จะมีผู้ใดทูลขึ้นต่าง
 จะได้ว่าสวรรคตแล้วแต่เด็กคนเดียวก็มีไหม้ พระยาบุรุษรัตนราช
 พิพัฒน์ไปกราบเรียนท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม
 ท่านยังหาอยู่ไม่ ได้กราบทูลแต่สมเด็จพระนันทบุรีบวรปักษ์ และ
 กราบเรียนท่านเจ้าพระยาสุรารักษ์ เจ้านายท่านเด่นาบตผู้ใหญ่ก็
 จัดการไปตามพนักงานทุก ๆ หน้าที่ พระยาบุรุษรัตนราชพิพัฒน์ก็กลับ
 ไปเฝ้าพระบรมศพอยู่บนพระแท่นอย่างเดิม เกือบจะใกล้ค่ำ เห็น
 ว่าสิ้นกำหนดสวรรคตแล้ว ก็คุกเข่ากราบถวายบังคม พระเจ้า
 ตุ๊กเธอและท่านข้างในก็พากันร้องไห้แซ่ซ้องพรอมกันทั้งข้างหน้า
 ข้างในตั้งแต่เวลาตีทุ่มจนย่ำรุ่ง เสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปในพระ
 บรมมหาราชวัง

มีคำกล่าวสดแทรกว่า สนทนงหลายทงชายหญิงซึ่งร้องไห้มาก

ก็เพราะรักใคร่นับถือความดีในพระองค์ด้วยประการใดประการหนึ่ง
จึงได้ร้องให้เสว้าโคกถึงพระองค์มาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร ณ วัน
อาทิตย์ เดือน ๓๐ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาทุ่มเศษ ถึง ณ วันพฤหัสบดี
เดือน ๑๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สวรรคตเวลาบ่ายหนึ่ง ดำรงอยู่ในศิริราช
สมบัติ ๓๗ พรรษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติ ณ วันพฤหัสบดี
เดือน ๑๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง รัชกาลที่ ๓๖๖ ปี พระชนม์
ได้ ๖๕ พรรษา มีพระราชโอรสฝ่ายใน ๔๑ ฝ่ายหน้า ๓๕ รวม
๗๖ พระองค์

ตั้งแต่สวรรคตแล้ว ต่อมาเวลาสี่ทุ่มเศษ ท่านเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม จึงเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง ตั้งให้
จัดการรักษาพระที่นั่งทรงราชหน้าข้างใน ให้องครักษ์และกรมอาศั
แปดเหล่า กรมทหารอย่างยุโรปทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระ
ราชวังบวรฯ ตั้งกองจักษุของตอมองท่งนอกในเสร็จแล้ว จึงมีบัญชา
ตั้งให้ตั้งรถการไปเชิญเสด็จกรมหมื่นบวรวิชัยานุวัตร และพระราช

๑. จำนวนพระราชโอรสและพระราชธิดาที่เสกด้วยในพระราชพง
สาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และก่อนๆ ในหนังสือกล่าวว่า พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอ เจ้าฟ้าชาย ๔ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิง ๑ พระองค์เจ้าชาย ๓๕
พระองค์เจ้าหญิง ๔๒ รวม ๘๒ พระองค์ ปรากฏพระนามโดยละเอียดในหนังสือ
เรื่อง "ราชสกุลวงศ์"

คณะฐานานุกรม ๒๕ องค์ อาราธนามาประชุมในพระที่นั่งอนันต-
สมาคมตรงหน้าพระมหาเศวตฉัตร นั่งเป็นประธานพร้อมด้วยพระ
บรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ว่าพณฯเจ้าพระยาตรีศุภวงศ์ ทัดมุนีพระกษัตริย์ใหม่จึงกล่าววอน
ในท่ามกลางประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันท
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรบังนพระชนม์อยู่ ได้ทรง
อนุญาตโปรดเกล้าฯ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไป ให้พร้อม
พร้อมปรีชาหาโรคกัน ผู้ใดจะเห็นพร้อมยอมกัน จะเป็นพระ
เจ้านองยาเธอ หรือพระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระเจ้าหลานเธอ พระ
องค์ใดพระองค์หนึ่ง ทรงทรงพระสติปัญญาเฉลียวรอบรู้สรรพสิ่งทั้ง
ปวง ควรจะปกครองแผ่นดินพรหมเทพาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็
ตั้งมณฑกพระองค์นั้นขึ้นเป็นเจ้าเกิด มีเดชทรงเกลี้ยจจะให้ราช-
สมบัติแก่พระเจ้าลูกยาเธอขึ้นหาญได้ ตามแต่พระบรมวงศานุวงศ์
และท่านเสนาบดี บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว แผ่น
ดินว่างอยู่ ท่านทั้งหลายทั้งปวงแต่บรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็น
ว่าเจ้านายท่านพระองค์ใด จะเป็นเจ้าเป็นพียงแก่พระบรมวงศานุวงศ์
และเสนาบดีอาณาประชาราษฎร์ อาจด้นึกเขี้ยวได้ ก็ให้วอนใน
ท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้หวงหวาดเกรงขาม

๒
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพุดองเทเวศร์วัชรินทร์ ช่างม
พระชนม์กว่าพระบรมวงศ์านองค์ทองปาว จักรพรรดิอินทามกตาง

๓

๒๕

ประจักษ์ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
ได้ทำนุบำรุงและชุบเลี้ยงมุนชนทวีใหญ่ขึ้นเป็นอันมาก มีพระคุณ
เหลือคณ ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนพระคุณนั้นได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุพงษ์ไพศาลราชานัด ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระ
องค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระคุณท่าน
เมื่อเห็นอย่างทรงพระเยาว์อยู่ ก็ให้ช่วยกันทำนุบำรุงก่อกำเนิดพระ
เจริญชน แลท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จุฬาลงกรณ์พระบรมวงศา
นวงศ์ได้ละมุนนตรีทวงหาว่า ท่านกรมหลวงเทเวศร์วิจิตรวิจิตร
ดังนี้ ท่านทรงปวงจะเห็นควรหรือไม่ควรประการใดก็ให้ว่าขึ้น แต่
บรรดาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนที่มาประชุม กราบเรียนด้วย
วาทะกัม ทำกริยาขียนยอมพร้อมกันกัม ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
จึงว่าขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ดวงแดดแต่ก่อน ๆ นามพระมหากษัตริย์
แต่ก่อนก็ต้องมีอุปราชฝ่ายหน้า เป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ก็ทรง
จะควรแก่ท่านผู้ใดที่จะเป็นอุปราชฝ่ายหน้า

กรมหลวงเทเวศร์วิจิตรวิจิตรจึงกล่าวขึ้นอีกว่า เห็นแต่กรมหมื่น
บรมวิชัยชาญควรจะมีราชการในที่อุปราชได้ ด้วยได้ศึกษาวิชา
การทหารอย่างประเทศยุโรปชำนาญ และการช่างต่าง ๆ ก็ได้
เรียนรู้ตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงมา
แต่ก่อน แลจะได้คุมครองข้าไทยในกรมนี้ด้วย ขอให้ยกกรม
หมื่นบรมวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ เกิด

๑๘๖๘

ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เข้าถามพระบรมวงศานุวงศ์ และ
 ท่านเสนาบดี ก็เห็นพร้อมกัน แล้วท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงว่า
 ข้าพเจ้าได้เจ้าพ้ามหามาตา กรมขุนบวรพรตประสิทธิ์ ทรงพระสติ
 ปัญญาบรรลุปรีชาการแผ่นดิน ด้วยได้เคยทำราชการในตำแหน่งกรม
 อัญมณีสนาบดีถึงต้องแผ่นดินแล้ว ขอให้เป็นผู้สำเร็จราชการในพระ
 คตมมหาสมบัติและพระคลังต่าง ๆ และเสนาบดีราชกิจ และเป็นผู้
 อุปถัมภ์ในการพระเจ้าแผ่นดินด้วย การปรึกษาคฤหาสน์นิยมน้อมพร้อม
 กันในที่ประชุมแล้ว กรมหมื่นบวรวิชัย ฯ และพระราชาคณะผู้ใหญ่
 บุรุษที่สมควรถวายสัจจะมณฑลพร้อมกัน การประชุมก็สำเร็จในวัน
 เดียวนั้นต้องขามเค็ช

รุ่งขึ้นเวลาเช้าได้จัดการตั้งหน้าพระบรมศพ พระบรมวงศา-
 นุวงศ์ และ ฯ พณ ฯ สมุหพระกลาโหม จึงให้พระยาสุริยวงศ์ด้วยฉันทน์
 ไปรับเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิริยดิศประสาธน์ ในเวลา
 นั้นพระอาการไข้เพ่งจะคลายขึ้นใหม่ๆ พระกำลังยังน้อย จะทรงพระ
 คำนึงเข้าไปกอดพระอาการจะกำเริบ จึงได้ทรงพระเสด็จอย่าง
 ใหม่นั่งด้วยพระเกาอี้เสด็จเข้าไปในพระมหารัชมงคลเทวสถาน ถวายตั้งหน้า
 พระบรมศพแล้ว ก็ทรงมอบการไว้ให้พระบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้า
 พ้ามหามาตา กรมขุนบวรพรตประสิทธิ์ให้ทรงจัดการพระบรมศพและถวาย
 พระมหาสุทธาเทนพระองค์ รับสั่งเสด็จเสด็จมาประทับที่พระที่นั่ง
 อมรินทร์วิจิตร พระบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาตา กรม

ขุนบารบปรบัษ ถวายเครื่องพระบรมศพเสร็จแล้ว เชิญเข้า
ประดิษฐานในพระโกศทองคำหัดถายกุดันประดับพดอย แล้ว
ตั้งกระบวนแห่ออกประดิษฐานมราชกิจ ไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาท ความอย่างราชประเพณีพระบรมศพสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินแต่ก่อนมา

เรียบเรียงเรื่องราวในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
มงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดขึ้นข้อความแต่เพียงนี้.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา ๒๔/๑/๕๐